

У ПОШУКАХ СУСПІЛЬНОГО ІДЕАЛУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ IN SEARCH OF THE SOCIAL IDEAL: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

Маркович Х.М., асистент кафедри цивільного права та процесу
Національний університет «Львівська політехніка»

Стаття присвячена ретельному теоретико-правовому аналізу поняття суспільного ідеалу. Особливу увагу в роботі акцентовано на загальній сутності, правовій природі та особливостях цього феномена. У статті проаналізовано думки сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців, які досліджували призначення суспільного ідеалу та його вплив на формування досконалого громадянського суспільства. Простежується, що більшість дослідників розглядали суспільний ідеал науковими очима філософії. У статті зроблено спробу дослідити феномен суспільного ідеалу в правовій площині, визначити його роль у формуванні законодавчої норми та правового суспільства. На підставі аналізу наукових праць визначено особливості суспільного ідеалу та наголошено на його діалектичній природі. Акцентовано на необхідності формування зрілого правового суспільства, в якому права людини та громадянина максимально захищені. Нині правове суспільство дедалі більше розглядається науковцями як ідеал суспільного розвитку, наближення до якого допомагає усвідомити роль права в суспільному житті. Підкреслено вплив суспільного правового ідеалу на законодавця, практику правозастосування, що дає змогу спрогнозувати майбутню поведінку в юридично значущих ситуаціях. Без врахування законодавцем суспільного ідеалу не можуть ефективно функціонувати правові норми, спрямовані на зміну суспільних відносин.

Зазначено, що пошук суспільного ідеалу має базуватися на думці, що об'єднуючий державу чіткий ідеал відіграє ключову роль в її еволюції, а будь-які серйозні законодавчі норми мають враховувати соціальні, економічні, політичні, культурні та інші права громадян. Обґрунтовано, що суспільний ідеал включає особистісний, духовний, політичний, естетичний, правовий ідеали, які у процесі суспільного виховання стають ціннісно-смысловими орієнтирами суспільної поведінки. Звичайно, суспільний ідеал здатний змінюватися, однак основу його формують справедливість, рівність, забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Дослідження дає змогу дійти висновку, що в суспільному ідеалі акумульовані вищі цінності суспільства, його правова культура, правопорядок, які регулюють поведінку людей у соціумі.

Ключові слова: ідеал, суспільний ідеал, людина, суспільство, суспільний розвиток, духовні та матеріальні цінності.

The article is devoted to a careful theoretical and legal analysis of the concept of a social ideal. Particular attention is paid to the general essence, legal nature, and features of this phenomenon. The article analyzes the opinions of modern domestic and foreign scholars who have studied the purpose of the social ideal and its impact on the formation of a perfect civil society. It can be seen that most researchers considered the social ideal through the scientific eyes of philosophy. In the article we attempt to investigate the phenomenon of the social ideal in the legal plane, to determine its role in the formation of legislation and the rule of law. Based on the analysis of scientific works the peculiarities of the social ideal are determined and its dialectical nature is emphasized. Emphasis is placed on the need to form a mature legal society in which human and civil rights are maximally protected. Today, legal society is increasingly seen by scholars as an ideal of social development, approaching which helps to understand the role of law in public life. The influence of the public legal ideal on the legislator, the practice of law enforcement is emphasized, which allows us to predict future behavior in legally significant situations. Without the legislator taking into account the social ideal, legal norms aimed at changing social relations cannot function effectively.

It is noted that the search for a social ideal should be based on the idea that a clear ideal uniting the state plays a key role in its evolution, and any serious legislation should take into account the social, economic, political, cultural, and other rights of citizens. It is substantiated that the social ideal includes personal, spiritual, political, aesthetic, legal ideals, which in the process of social education become value-semantic landmarks of social behavior. Of course, the social ideal can change, but its basis is formed by justice, equality, ensuring the rights and freedoms of man and citizen. The study allows us to conclude that the social ideal accumulates the highest values of society, its legal culture, the rule of law, which regulates the behavior of people in society.

Key words: ideal, social ideal, human, society, social development, spiritual & material values.

Актуальність. Однією з віковичних проблем цивілізації, яка не втрачає своєї актуальності з часів античної доби і до сьогодні, є гармонізація суспільних відносин. Про можливість побудови ідеальної держави та суспільного устрою міркували ще, як відомо, древні греки, зокрема Платон. Якщо ж звернутися до сучасних реалій, то ця проблема є актуальною, перш за все, в контексті спроб нинішніх дослідників осмислити правові шляхи вирішення суспільних конфліктів і протиріч, знайти шляхи мінімізації негативних явищ у житті суспільства. Об'єднання людства під егідою подолання цих проблем можливе за умови пошуку найбільш стійкого розуміння суспільного ідеалу, що дає змогу визначити і виміряти «правове» в праві конкретного суспільства. Аналіз проблеми суспільного ідеалу дає змогу оцінити нинішні реалії, відродити національну правосвідомість та знайти шляхи подальшої трансформації країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя нашого дослідження становлять праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як О.П. Дзьобань, В.М. Калітінський, А.О. Кислий, Л.О. Корецька, П.М. Лісовський, С.І. Максимов, П.І. Новгородцев, В.І. Тимошенко, Л.В. Чорна та ін. Вчені, досліджуючи проблематику суспільного ідеалу, здебільшого робили акцент на філософському осмисленні цього поняття.

Не применшуючи цінного внеску наукової спільноти в загальну скарбницю знань, визнаємо, що нині бракує дослідження суспільного ідеалу під кутом взаємодії з правом та їх взаємовпливу.

Метою статті є розкриття загальної сутності, правової природи та особливостей суспільного ідеалу для формування більш об'ємного уявлення про ідеал досконалого суспільства в сучасній правовій державі.

Виклад основного матеріалу. Суспільству як соціальній системі, що протягом своєї історії постійно еволюціонує, необхідне визначення цілей для подальшого розвитку. На сучасному етапі пошуків оптимальних форм суспільного буття важливим моментом є усвідомлення процесу становлення уявлень про ідеальний суспільний устрій. Із появою перших теоретичних моделей державного устрою суспільний ідеал як прояв досконало організованого суспільства ретельно досліджувався науковцями. Проте правова наука має не лише дослідити феномен суспільного ідеалу, а якомога активніше використовувати цю категорію в правовій площині, оскільки суспільний ідеал безпосередньо пов'язаний із проблемами правової норми і закону, зі змогою законодавця виявити правову природу речей і адекватно відтворити її в законі.

Нині проблеми світового масштабу дедалі частіше спонукають суспільство до роздумів щодо майбутнього,

його орієнтирів та ідеалів, які зможуть зберегти людство та забезпечити його стабільність.

Наукова спільнота, досліджуючи поняття суспільного ідеалу, називає останній досконалим станом суспільства, до якого прагне більшість його членів. Варто чітко розуміти, що суспільний ідеал є історично обмеженим, він відповідає стану суспільства, рівню соціального розвитку та наукових знань свого часу. Це пояснюється тим, що ідеал досконалого суспільства в уявленнях, до прикладу, давніх мислителів суттєво відрізняється від суспільного ідеалу наших сучасників. З огляду на наукові дослідження, під ідеальним розуміється спосіб буття об'єктивної реальності, відображеної у свідомості суб'єкта у вигляді символу цієї реальності, що формується у практичній діяльності суб'єкта. Тому ідеал у найзагальнішому сенсі є системою символів, ідеальною конструкцією, образом дійсності, що виникає у свідомості суб'єкта (індивіда або суспільства) [1, с. 77, 82].

Про сутність суспільного ідеалу у своїх працях описував О. Дзюбань, називаючи суспільний ідеал образом, що структурує суспільну свідомість, визначає спосіб мислення й діяльності людини, ідеальний образ бездоганного устрою, такого внутрішньо несуперечливого суспільного ладу, в якому зняті реальні дефекти, а реальні потреби задоволені [2, с. 156].

А. Кислий, досліджуючи суспільний ідеал, також описує цей феномен як образ досконалого суспільства, що виступає взірцем та ціннісним орієнтиром для життєдіяльності людей. Науковець висловлює думку, що суспільний ідеал репрезентує собою певну систему уявлень, за допомогою яких відбувається моделювання певного ідеального типу суспільства, бездоганного соціального порядку, який відповідає духовним, моральним, науковим, економічним, політичним потребам й інтересам суспільства та особистості. Автором слушно наголошено на тому, що суспільний ідеал не є відображенням об'єктивної реальності, а навпаки, відповідістю тому, якою вона має бути, і уявленням про неупереджені шляхи зміни наявного стану суспільства [3, с. 188–189]. У такій інтерпретації суспільний ідеал стає потужним соціальним регулятором, одним з основних детермінантів функціонування і розвитку суспільства.

Більшість вчених, які досліджували суспільний ідеал, називають його основою перетворювальної діяльності суспільства, внаслідок чого відбувається одухотворення людини та суспільної дійсності, розв'язується проблема взаємозв'язку соціальної активності та внутрішнього перетворення людини. Суспільний ідеал включає в себе особистісний, духовний, політичний, естетичний, правовий ідеали, які у процесі суспільного виховання стають ціннісно-смісловими орієнтирами суспільної поведінки [4, с. 7]. Саме тому наявність такого ідеалу сприяє формуванню, розвитку і вдосконаленню ідеалів громадянина та держави, засвоєнню особистих та суспільних цінностей.

Доволі влучно Л. Чорна, досліджуючи феномен ідеалу в суспільному розвитку, проводить паралель між розумінням ідеалу людини та осягненням ідеалу на рівні суспільства. Авторка слушно наголошує на потребі суспільства, як і окремої людини в гармонійному духовно-матеріальному розвитку, орієнтуючись на власний ідеал, окреслений згідно з його історичними, геополітичними, національними, культурними особливостями та схильностями [5, с. 95].

Ідеал досконалого суспільства передбачає спосіб реалізації ідеального суспільства загалом, спробу представити такий устрій, в якому соціально-економічні, політичні, правові та інші структури є досконалими, не тільки самі по собі, але й загалом. Тобто ідеал досконалого суспільства – це реальний образ такого суспільного ладу, в якому досконалими є всі його складники [1, с. 76].

На відміну від державних програм, суспільний ідеал не є програмою чи закликком до неї. Це не конкретно продуманий образ майбутнього з популістською кінцевою метою, а вищі ідеї в суспільстві про нього ж самого. Тому без врахування законодавцем суспільного ідеалу не можуть ефективно функціонувати правові норми, спрямовані на зміну суспільних відносин. Це означає, що відсутність суспільного ідеалу унеможливило б розвиток суспільства, оскільки саме в ньому змальована мрія про краще життя, до якого прагне наблизитися людство. Тому суспільний ідеал, без перебільшення, можна вважати вершиною прагнень, цілей, масових та професійних ідей про бажане, вільне від негативу сьогодення та майбутнє.

Варто акцентувати на такій особливості суспільного ідеалу, як його здатність визначати характер мислення й діяльності людини і суспільства загалом. Як зазначається науковцями, така здатність ідеалу показує взаємозв'язок реального та ідеального. Так, виходячи із визначення поняття ідеалу, можна говорити про його діалектичну природу. Сутність діалектичного розуміння суспільного ідеалу полягає в його діалектичному зв'язку з реальністю. Це пояснюється тим, що ідеал, з одного боку, є образом досконалості, який пропонує власну модель необхідного на заміну наявному. Тому незадоволення реальністю є першою й обов'язковою умовою виникнення ідеалу, а з другого боку, саме в цій реальності відбувається формування ідеалу. Очевидно, що ідеал заперечує суще і водночас є його переродженням [1, с. 93].

Розкриття сутності суспільного ідеалу потребує виявлення його особливостей. Так, проаналізувавши наукові доробки вчених у площині окресленої проблематики, можемо виокремити ключові особливості: по-перше, суспільний ідеал завжди має конкретно-історичний характер; по-друге, суспільний ідеал включає в себе щось загальне, що випливає з природи індивідів, а також особливе, яке визначається низкою умов, таких як характер суспільного ладу, ступінь усвідомлення особою умов розвитку; по-третє, ідеал і дійсність не збігаються з огляду на наявність порівняної самостійності ідеального та реального.

Не можемо не згадати відомого науковця, доктора державного права, дослідника суспільного ідеалу П. Новгородцева. Вчений зробив колосальний внесок у дослідження цього складного феномена. До його наукових доробків продовжують апелювати сучасні науковці, зокрема і ми сьогодні. Варто наголосити на тому, що видатний теоретик, відстоюючи ідею відродження природного права як ідеальної сутності права, намагався відновити моральні ідеали в юридичній науці. Науковець вважав підпорядкування особистих та суспільних інтересів вищим моральним цілям запорукою гармонії в суспільних відносинах. Вчений обстоював думку, що правові норми, поєднуючи у собі моральний та етичний зміст, є міцним фундаментом для побудови ідеального та справедливого суспільства. Право, в якому не відображені моральні засади, не в силі здійснити глобальних суспільних трансформацій. Отже, саме моральні цінності є тими основними підвалинами, на яких має будуватися ідеальне суспільство.

Враховуючи те, що в центрі уваги П. Новгородцева завжди була особистість як абсолютна цінність, науковець дотримувався позиції, що держава покликана служити особистості, вирішуючи суспільні суперечності. Крім цього, саме держава є невід'ємною передумовою існування особистості в цивілізованому світі. Тому для гармонійного поєднання інтересів держави та людини необхідно побудувати таку систему, за допомогою якої можна сформувати фізично та морально здорову особистість. Реалізації цієї базової мети мають сприяти соціальні, економічні, правові, релігійні, культурні та інші ресурси. У протилежному випадку, якщо держава не зможе спрямувати свої ресурси на формування особистості, цей ресурс

поступово призведе до руйнації суспільства. На шляху наближення до суспільного ідеалу відносини між державою та суспільством мають набути принципового нового змісту, насамперед, це подолання взаємного відчуження між цими інститутами.

Поділяємо думку сучасного науковця В. Тимошенка, який, досліджуючи суспільний ідеал, висловив власні міркування щодо його формування. Так, вченим аргументовано, що на рівні особистості суспільний ідеал виявляється через світоглядні орієнтації людини, впливає на формування її переконань і правосвідомості. На рівні суспільства й держави суспільний ідеал визначає пріоритети суспільного розвитку, відтворюється в соціальних нормах, зокрема нормах права [6, с. 69].

Проблематика суспільного ідеалу частково висвітлювалася в працях П. Лісовського, в яких науковець висловлює думку щодо втілення в суспільному ідеалі мрії про справедливу організацію суспільства. Автор логічно обґрунтовує позицію щодо формування ідеалів особистості, які модифікуються у власні потреби, інтереси та цінності. Науковець зазначає, що суспільний ідеал узагальнює в ідеях уявлення людей про досконалий суспільний устрій, що перетворює життя людей на структурно-впорядковану єдність цілеспрямованого процесу соціальної дії. Формування і становлення нового суспільного ідеалу детермінується стадією стану суспільства, оцінкою функціонування його різних систем, виникненням у суспільстві критичного ставлення до дійсності, що дасть змогу сформулювати розуміння необхідності конструювання нового суспільного ідеалу. Так, слухна думка вченого полягає в тому, що суспільний ідеал тільки тоді стане по-справжньому можливим для всіх членів суспільства, коли люди усвідомлять необхідність постановки і досягнення нових цілей, ідеалів. В основі суспільного ідеалу лежить інтегрована ідея духовної потреби в суспільній свідомості. Така суспільна ідея виражається і реалізується у відповідній ідеології [7, с. 59–60].

Продовжуючи наш науковий пошук, помічаємо, що ціннісним орієнтиром у прагненні до суспільного ідеалу є формування правового суспільства, в якому права людини та громадянина максимально захищені. Адже досконале суспільство – це передусім правове суспільство, в якому царює верховенство права, рівність усіх перед законом та судом, висока правова культура та правопорядок.

Проблему обґрунтування концепту «правове суспільство» в контексті правової реальності досліджував С. Максимов. Автор розуміє правове суспільство як таке, в якому править принцип верховенства права, суспільство, в якому право проникає в усі його пори (економіку, культуру, інститути держави та ін.) і виступає як необхідна умова людської взаємодії. Як доречно зазначає дослідник, правовий характер суспільства виключає домінування громадянського суспільства над державою, як і держави над суспільством, а припускає «рівновагу» цих інститутів через розмежування їхніх функціональних сфер. Вчений наголошує на тому, що громадянське суспільство та правова держава є взаємопередбачуваними і взаємодоповнюючими сторонами правового суспільства, в якому спонтанні і раціональні засади, свобода та порядок урівноважені і де підкорення універсальним нормам організовано в такий спосіб, що не тільки не пригнічує, а, навпаки, сприяє вияву самостійності й незалежності людини та розвитку її індивідуальності [8, с. 19].

В. Калітинський, досліджуючи сучасні різновиди правової ідеології, частково торкнувся питання суспільного ідеалу. Науковцем викладено цінну думку щодо суспільного правового ідеалу, трактуючи останній як визначальний фактор у діяльності правової держави, що виконує функцію засобу правової соціалізації людини. Автор називає суспільний правовий ідеал орієнтиром

суспільства до всезагальних цілей, який створює образ перспективи майбутнього правового суспільства, принципом перетворення правової реальності, відображенням правових цінностей та цілей. Дослідником влучно підкреслено вплив суспільного правового ідеалу, який приймається суспільством як напрям розвитку, на законодавця та практику правозастосування, що дає змогу спрогнозувати майбутню поведінку в юридично значущих ситуаціях [8, с. 14]. Отже, можемо констатувати, що суспільний правовий ідеал формують моральні та правові цінності, якими «живе суспільство» в конкретний історичний період. Нині правове суспільство дедалі більше розглядається науковцями як ідеал суспільного розвитку, наближення до якого допомагає усвідомити роль права в суспільному житті.

Аналізуючи наукові напрацювання вчених, які досліджували окреслену проблематику, можемо зауважити, що пошук суспільного ідеалу має базуватися на думці, що об'єднуючий державу чіткий ідеал відіграє ключову роль в її еволюції, а будь-які серйозні законодавчі норми мають враховувати соціальні, економічні, політичні, культурні та інші права громадян.

Ідея сильної держави, що є історично важливою для українського народу, не має абсолютизуватися, оскільки вплив держави має свої межі, пов'язані з вільним розвитком людської особистості. Для цього необхідна особлива система виховання і підготовки державного кадрового апарату, що володіє розвиненою правовою свідомістю. У внутрішньополітичному житті країни потрібно досягти несуперечливого балансу між громадянським суспільством і державою. Саме від орієнтації держави на дотримання прав свого народу, правопорядку, правової культури залежить наближення до ідеалу досконалого суспільства. Не викликає сумніву те, що суспільний ідеал здатний змінюватися, однак основу його формують справедливість, рівність, забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Висновки. Проведений нами аналіз праць лише частково розкриває ту різноманітність думок і пропозицій, які можуть бути ефективними на нинішньому етапі розвитку суспільства. Погляди корифеїв української науки мають стати активним компонентом сучасного наукового дискурсу про майбутнє України. Спираючись на цінні наукові здобутки наших попередників, хочемо викласти власні міркування щодо досліджуваної проблематики. Насамперед, варто резюмувати, що суспільний ідеал – це сукупність уявлень про образ досконалого суспільства, в якому відображаються тенденції та закономірності його розвитку з точки зору певного соціального суб'єкта в природно-історичних умовах. У суспільному ідеалі акумульовані вищі цінності суспільства, його правова культура, правопорядок, які регулюють поведінку людей у соціумі. У цьому аспекті суспільний ідеал має позитивний вектор спрямованості, оскільки дає змогу співвіднести помисли і дії людини з правовими та духовно-моральними критеріями суспільного характеру. У підсумку, суспільний ідеал дає істотний імпульс особистісному й суспільному розвитку, сприяючи подоланню протиріч між належним та реальним. Проте вважаємо, що для України нині немає необхідності штучно вигадувати суспільний ідеал і відповідно до нього штучно вибудовувати певну модель суспільного устрою. Українському народу завжди були притаманні висока духовна культура, моральні цінності, повага до права. Це ті константи, які потрібно зберігати, оскільки велич і зрілість кожного народу визначаються тим, у що він вірить, як розуміє і зберігає предмет своєї віри та що робить для її реалізації. Людина завжди, навіть в найскладніших обставинах, живе надією, яка в той же час є ідеалом та орієнтиром духовного самовдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем : монографія / О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.Б. Жданенко та ін.; за ред. О.Г. Данильяна. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2017. 416 с.
2. Дзьобань О.П. До питання про сутність суспільного ідеалу. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 111. С. 155–160.
3. Кислий А.О. Проблема суспільного ідеалу в філософському осмисленні. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 136. С. 185–189.
4. Корецька Л.О. Соціальні інституції як осередки розвитку і формування суспільного ідеалу. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 4. С. 5–8 .
5. Чорна Л.В. Феномен ідеалу в суспільному розвитку. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 2. С. 93–97.
6. Тимошенко В.І. Суспільний ідеал П.І. Новгородцева. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 60–72.
7. Лісовський П.М. Феномен духовної безпеки як система цінностей у соціокультурних вимірах. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2007. Вип. 28. С. 56–63.
8. Максимов С.І. Кантівський проект правового суспільства і нові демократії. *Проблеми філософії права*. 2006–2007. Том IV–V. С. 17–23.
9. Калітинський В.М. Сучасні різновиди правових ідеологій: філософсько-правовий вимір : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. 03.00.16. Львів, 2016. 21 с.